

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1997

9

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1998, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: golvend dekzand in de Wildervanksterdallen (pp. 23-26)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen

mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0945-8

PALEO-AKTUEEL

9

redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

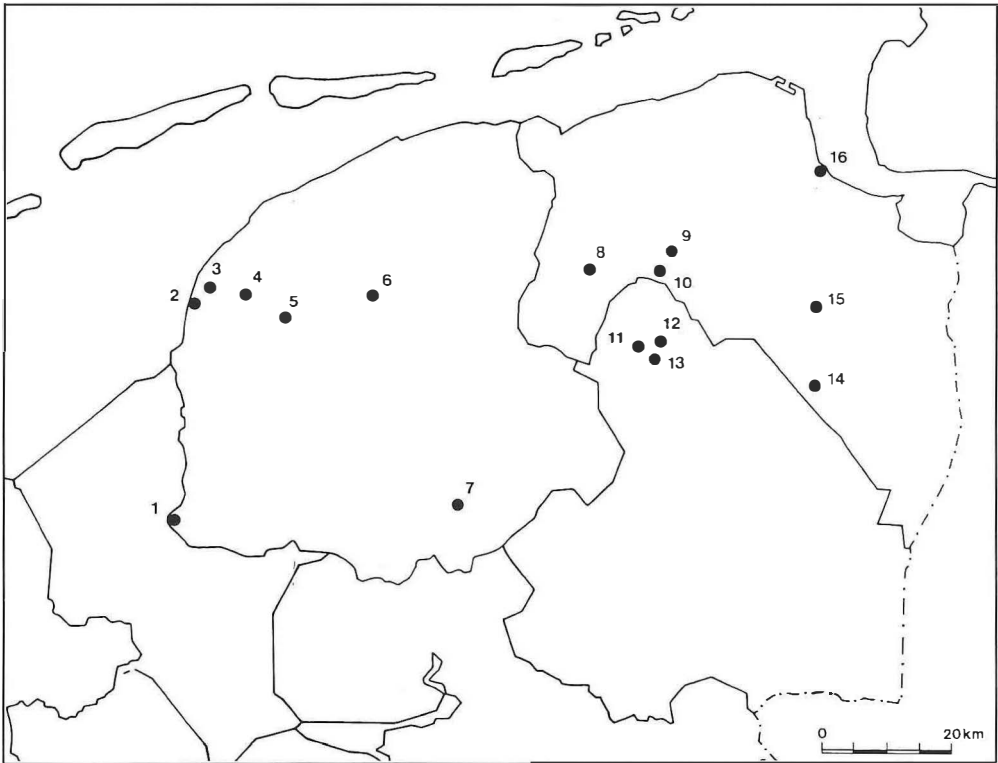
Vakgroep Archeologie

Groningen, 1998

In deze aflevering: Egypte, Griekenland, Italië, Nederland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Stavoren; 2. Harlingen; 3. Wijnaldum; 4. Franeker; 5. Winsum; 6. Zuidertrimdeel; 7. Oldeholtwolde; 8. Oldekerk; 9. Selwerd; 10. Liewerderwolde; 11. Lieveren; 12. Winde; 13. Hooge Veld; 14. Wildevanksterdallen; 15. Zuidbroek; 16. Delfzijl.

INHOUD

L. JOHANSEN & D. STAPERT	
Een gezin met drie vuursteenbewerkers: de <i>refitting</i> -analyse van Oldeholtwolde (Fr.)	9
O. DE GRAAF, L. JOHANSEN & D. STAPERT	
Drie jongpaleolithische vindplaatsen in noordelijk Drenthe	14
M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & L. JOHANSEN	
Een <i>Federmesser</i> -vindplaats bij Doetinchem (Gld.), met vijf <i>retouches</i> rond een haard	18
M.J.L.Th. NIEKUS & H.A. GROENENDIJK	
Mesolithisch onderzoek in de Wildervanksterdallen (Gr.)	23
J.T. ZEILER	
Kleine knagers in het neolithicum. Resten van woelmuizen als informatiebron bij landschapsreconstructies	27
M. KLEIBRINK & M. SANGINETO	
De franjestijl & Co. Over mat-beschilderd aardewerk uit de altaaras op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima	30
M.J. HAAGSMA	
Baubo in de put. Resultaten van de opgravingen in Huis 9 in Halos, 1997	36
H.R. REINDERS & A.H. KLOOSTERMAN	
Hellenistische muntvondsten uit Nieuw Halos	40
P.A.J. ATTEMA	
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (4), veldverkenningen in het hoogland van de Romeinse kolonie <i>Setia</i> (Centraal-Italië)	46
R. CAPPERS	
Perziken en pepers in de woestijn: voedsel en handel in Romeins Berenike	51
T. LOOIJENGA	
De naam van de Bataafse god Hercules Magusanus	56
A.M. BAKKER	
Een smid in het kamp: Romeinse ijzeren wapens van het Kops Plateau te Nijmegen (Gld.)	60
J.M. BOS, M.J.L.Th. NIEKUS, J. SCHEFFER & T.B. VOLKERS	
Opgraving Winsum-Bruggeburen: Romeinen in Friesland!	65
J. BAZELMANS	
De Friezenaam en het laatromeinse bewoningshiaat in het noordelijk kustgebied	70

M. HUISMAN	
Over oude en nieuwe Friezen, vanuit het perspectief van de metaalvondsten op de terp Tjitsma, Wijnaldum (Fr.)	74
W. PRUMMEL	
Dieren als grafgiften op vroegmiddeleeuwse brandstapels in de terpen	77
H. HALICI	
Gebruiksvoorwerpen van been en gewei uit de terp Tjitsma, Wijnaldum (Fr.)	81
H.A. GROENENDIJK & G.J. DE LANGEN	
Gods hof als bewaarplaats. Vooronderzoek naar de middeleeuwse kerk van Oldekerk, gem. Grootegast (Gr.)	84
H.A. GROENENDIJK & J. MOLEMA	
Een middeleeuws steenhuis op het bedrijventerrein 'De Gouden Driehoek' te Zuidbroek (Gr.)	88
M.J.L.Th. NIEKUS, C. TULP, J.M. BOS & J.H. ZWIER	
Een terpje in Harlingen, gemeente Harlingen (Fr.)	94
F.E. VREDE	
Archeobotanisch onderzoek in Lieuwerderwolde (Gr.)	96
A. JAGER	
Een aanzet tot een archeologische inventarisatie van het Zuidertrimdeel (Fr.)	100
A. UFKES	
Evaluatie van een monument, kloosterterrein Selwerd (Gr.)	103
J.L. VAN BEEK & A. UFKES	
Fysisch-antropologische studie van 'Charlie', het skelet van Selwerd (Gr.)	107
A. JAGER	
Van schuur tot stadshuis: onderzoek aan pand Zilverstraat 10 te Franeker (Fr.)	111
A. UFKES	
Een nieuw licht op de reconstructie van het blokhuis van Stavoren, gemeente Nijefurd (Fr.)	114
P.B. KOOI	
Stichtelijke beelden	118
S. BOTTEMA	
Over het gedrag van lokganzen	122

EEN AANZET TOT EEN ARCHEOLOGISCHE INVENTARISATIE VAN HET ZUIDERTRIMDEEL (FR.)

A. Jager

Leeuwarden maakt zich op voor de zoveelste uitbreiding, waardoor binnen afzienbare tijd een stuk platteland ten zuiden van de stad tot een nieuwe buitenwijk zal worden getransformeerd. Het uitbreidingsgebied is aangemerkt als Vinexlocatie, en is naar de dorpen in het hart daarvan genoemd: Hempens-Teerns. De Vinexlocatie is een onderdeel van het Zuidertrimdeel, dat sinds de Tweede Wereldoorlog een onderdeel van de gemeente Leeuwarden is. Het plattelandsgebied is rijk aan terpen en andere archeologisch waardevolle locaties. Incidenteel onderzoek in 1992 te Hempens (De Langen et al., 1993) en 1994 te Goutum-Noord (Bos & Jager, 1995) gaf al blijk van de oudheidkundige waarde van dit terpenlandschap. Bouwactiviteit in een dergelijk kwetsbaar gebied levert organisatorisch de nodige problemen op. Allereerst moet er kennis zijn van de waardevolle archeologische locaties, waarmee men vervolgens in de planning en uitvoering rekening kan houden.

Tot dusver ontbreekt het aan een overzicht van de waardevolle archeologische locaties in het Zuidertrimdeel. Om in deze leemte te voorzien heeft de werkgemeenschap, de *stúdzjerinte 'It Sudertrimdiel'*, een projectgroep samengesteld om het vereiste inventariseerwerk te doen. De inventarisatie, die op dit moment vordert, omvat alle - bekende - locaties in het landschap die van waarde kunnen zijn voor de archeologie. Voor dit werk worden topografische kaarten, bodemkaarten en dergelijke geraadpleegd, maar uiteraard ook historische gegevens gebruikt, alsmede informatie die gebaseerd is op incidenteel archeologisch onderzoek, losse vondsten en veldverkenningen. Veel elementen die ertoe bijdroegen dat het natuurlijke landschap van het Zuidertrimdeel veranderde in het ons bekende cultuurlandschap komen in een aantal locaties samen. Dit betekent niet dat er in het gebied niet meer locaties zijn waar de bodem informatie kan bevatten, maar die zijn op dit moment in

het veld (nog) onherkenbaar.

Het tot dusver verrichtte inventariseerwerk levert een mozaïek op waaruit blijkt dat de structuur van eeuwen geleden nog herkenbaar is. Grofweg kan men het cultuurlandschap in een oostelijk en westelijk deel splitsen. De voornaamste archeologische elementen zijn geconcentreerd in het oostelijk gebied. Het westelijk deel is kaal polderland, in de 12e en 13e eeuw gewonnen op de voormalige Middellzee. De terpen zijn beperkt tot het oostelijk deel. De scheiding tussen terpland en polder vormt de oude zeedijk, waarvan de aanleg uit de 11e eeuw dateert.

Het terpenlandschap bestaat uit een zavelige middenstrook met ten noorden en ten zuiden daarvan een strook met hoofdzakelijk klei. Aanwezig zijn tientallen terpen, die grotendeels in de zavelige strook zijn gelegen. De drie grootste terpen (Wytgaard, Wirdum en Swichum) liggen in het zuidelijke kleivlak van het Zuidertrimdeel, net onder de grens van de zavelige strook. Deze terpen kunnen tot de grotere dorpsterpen worden gerekend. De overige dorpen in het Zuidertrimdeel vallen in de categorie kleine dorpssterpen. Van enkele van deze woonheuvels kan worden aangetoond dat ze al 25 eeuwen bewoond zijn. Toch is dat niet de oudste bewoning in het gebied. Onder sommige terpen, zoals Hempens, gaan zandkoppen schuil waaruit steentijdvondsten afkomstig zijn.

De terpen vormen centra in een net van kavels, wegen en vaarroutes. Het cultuurlandschap is in fasen opgebouwd, waarbij per periode iets is gewijzigd aan het landschap, door de mens, maar ook door de natuur, met name de zee. Vanaf de 11e eeuw werd de zee-invloed grotendeels, en na de 13e eeuw nagenoeg geheel, uitgebannen. De ontrafeling van het gebied wat betreft de cultuurhistorische onderdelen, levert een aantal zaken op die slechts naar waarde kunnen worden geschat wanneer ze in onderlinge sa-

menhang worden beoordeeld. Het archeologisch belang van woonlocaties (terpen, overslibde nederzettingen, adellijke woonhuizen en boerderijen) is zonder meer duidelijk. Het belang van patronen van wegen, kavels, hoogteligging en bodemsoort is minder voor de hand liggend, maar verdient evenzeer aandacht.

Om de voorhanden zijnde gegevens overzichtelijk te bundelen, is voor een chronologische benadering gekozen. De inventarisatie bestrijkt de midden-steen tijd tot en met de middeleeuwen. De nadruk zal liggen op de terper tijd en middeleeuwen, omdat de vondsten en landschapsingrepen uit deze perioden overheersen. Het landschapsreliëf is, hoezeer ook de mens later zijn stempel op het gebied heeft gedrukt, gevormd tijdens de steentijd. De zee overdekte de steentijdbodem met een klei- en zavellaag, die vanaf 600 v.Chr. bewoond werd.

Door het verzamelen van informatie kunnen een aantal uitspraken worden gedaan over de bewoningsdichtheid, het landschapsgebruik en de economie. Vanaf de terper tijd was het land in gebruik door boeren. Aan de hand van de grootte der terpen en de hoeveelheid vondsten kunnen we met de nodige voorzichtigheid stellen dat de omvang van de bewoning periodiek fluctueerde. Tijdens de vroege en midden-ijzertijd was het gebied dun bevolkt. Een uitbreiding van bewoning vond plaats gedurende de late ijzertijd. De aanvang van de vroege middeleeuwen laat een hiaat zien in de bewoning, maar vanaf de 8e eeuw is er weer groei.

Een schatting maken van het aantal inwoners van het Zuidertrimdeel in de terper tijd en vroege middeleeuwen brengt de nodige risico's met zich mee. De meeste terpen werden in de late ijzertijd gevormd en bestaande terpen werden toen flink uitgebreid. Vanaf de 8e eeuw vond de herbewoning voornamelijk plaats op de terpen uit de late ijzertijd. Door de grootte van de terpen te combineren met de beschikbare hoeveelheid ommeland kunnen we de bevolking op ongeveer 450 schatten, mits alle terpen gelijktijdig bewoond waren. Hierbij wordt dan uitgegaan van gemiddeld 6 bewoners per bedrijfsseenheid of boerderij, en van één boerderij per huisterp en drie of meer boerderijen per dorpsterp, afhankelijk van de terpomvang.

De landschapsindeling rondom de terpen, vooral bepaald door het reliëf, is hoofdzakelijk

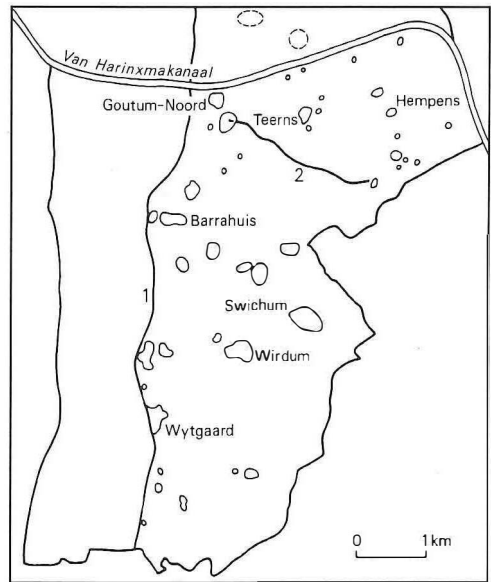

Fig. 1. Locaties van de in de tekst genoemde terpen, zeedijk en weg. 1. De zeedijk; 2. De Housdyk.

het gevolg van de verkaveling. Ruwweg zijn in het deel ten oosten van de zeedijk de blokkavels onregelmatig en hebben ze in de polder in het westelijk deel een regelmatige structuur. Een deel van het kavelpatroon rondom de terpen zou nog uit de ijzertijd kunnen dateren, maar de meeste sloten zijn na de 8e eeuw gegraven. Enkele huidige wegen hebben een relatie met de hoofdorïentatie van de kavels hetgeen op een hoge ouderdom kan wijzen. Voor de Housdyk bij Goutum is dit het geval. Deze weg ontsloot de hooilanden in het gebied ten oosten van Goutum.

In de late middeleeuwen, na bedijking en betere afwatering van het landschap, breidde de bewoning zich uit en werd het landschap intensiever gebruikt. Bewoning trad buiten terpen op, steenbouw werd toegepast bij kerken, adellijke huizen en kloostergebouwen. Ieder van de grotere dorpen kreeg een kerk, en vaak één of meer adelshuizen. In het Zuidertrimdeel werden geen kloosters gesticht, maar sommige kloosters bezaten hier wel land. Het Barraklooster in Bergum had hier land en op de terp Barrahuis onder Wirdum een kapel en een stins.

Het oostelijk deel van het Zuidertrimdeel kan met recht als een archeologisch rijk en belangrijk gebied worden getypeerd. De inventarisatie moet de waardevolle archeologische locaties aanwijzen, zodat een bijdrage wordt geleverd aan de kennis van de cultuurhistorische waarde van het Zuidertrimdeel. Op deze manier hopen we een steentje bij te dragen aan het plannend en praktisch beleid van de gemeente en de archeologische instanties.

Urgent is nu dat de gemeente stappen onderneemt om archeologisch onderzoek te laten verrichten op de Vinexlocatie. Ondanks het feit dat het Verdrag van Malta nog niet geratificeerd is, is het volgens landelijk beleid de bedoeling op Vinexlocaties te handelen in de geest van 'Malta'. Dit betekent dat archeologisch waardevolle plekken, voordat men tot bouwactiviteit overgaat, archeologisch onderzocht dienen te worden. Het is nog even afwachten in hoeverre Leeuwarden rijp is voor 'Malta'.

Summary

An archaeological inventory was made of the southern part of the municipality of Leeuwarden. This area still has a rural character. Habitation in this area has been documented for the Stone Age but permanent habitation started around 600 BC. The survey was set up because plans are being made for extending the town of Leeuwarden in this direction. Hopefully this inventory can be of use for future archaeological campaigns.

Literatuur

- Bos, J.M. & A. Jager, 1995. Een terpzool in Goutum-Noord (Fr.): weer raak. *Paleo-aktueel* 7, pp. 79-82.
- Langen, G.J. de, H. Hommes, E. Taayke et al., 1993. Een korte verkenning te Hempens-Zuiderburen. *Paleo-aktueel* 4, pp. 111-116.